

עתונות יהודית בוילנה בצל ארבעה משטרים

מוסיה ליפמן

קהילת וילנה מנתה ב-1939 כמאה אלף נפש, שהיו ארבעים אחוז מכלל אוכלוסיית העיר. קהילה יהודית גדולה זו חרבה רובה ככולה בשואה. תוך שנתיים עברו על הקהילה תהפוכות רבות, שקשה להעלותן על הדעת. עד ספטמבר 1939, שייכת היתה העיר לפולין. משנכבשה פולין בידי הגרמנים, השתלטו הרוסים על וילנה, ואחר פחות מששה שבועות נמסרה על ידם לליטאים. תשעה חודשים אחר כך, שבו הרוסים והשתלטו על וילנה. ביוני 1941, נכבשה העיר על ידי הגרמנים, והחלו ההתנכלויות ליהודיה ואחר כך השמדתם השיטתית. תהפוכות אלה התבטאו, כמובן, גם בשדה העתונות היהודית בוילנה, שנאלצה להתאים עצמה, תוך שינוי כיוון, אל שינוי המשטרים התכוף. במאמר זה יעשה ניסיון לעקוב אחר העתונות של קהילה יהודית גדולה זו, בעיקור בשנות השלושים, ובמהלך המלחמה – כל עוד הופיעה.

התקופה הפולנית

וילנה – עיר ואם בישראל

"ירושלים דליטא", וילנה היהודית, שימשה במשך דורות מרכז של תורה והשכלה, תרבות תורנית ותרבות לאומית חילונית בידיש ובעברית. בוילנה עמדו עריסותיהם של תנועות, מפלגות ומוסדות תורה, תרבות וחינוך. בה נמצאה ספריית סטראשון הנודעת, שכללה את אוסף הספרים היהודיים הגדול ביותר במזרח אירופה, ובה פעל בית הדפוס היהודי המפורסם של האלמנה והאחים ראם.

ההתפתחות התרבותית-חברתית בין שתי מלחמות העולם יצרה בעיר מעמד מיוחד לשפת היידיש. בעיר פעלה רשת מוסדות חינוך מסועפת בשפה זו: גני ילדים, בתי ספר עממיים ותיכוניים, בתי ספר וקורסים מקצועיים, טכניקום – בית ספר טכני להנדסאים – וסמינריון למורי יידיש. היידיש היתה השפה המדוברת ברחוב, בשווקים, בבית, מעל הבימות ובעצם בכל פינה של וילנה היהודית. גם ל"בונד", המפלגה אשר דגלה ביידיש ולאירגונים שמאלניים היה משקל ברחוב היהודי. אמנם, מפלגות ואירגונים ציוניים נאבקו נגד הזרם היידישאי ופתחו מוסדות חינוך עבריים. כך למשל פעלו בוילנה רשת בתי ספר "חברות" וסמינר למורי עברית. אולם, העברית לא היתה מסוגלת לגבור על היידיש. כדי להתמודד עם היומון היידישאי "ווילנער טאג", החל להופיע "צייט", העתון הציוני – ביידיש כמובן.

אירגונים, מוסדות, תנועות, מוסדות חינוך, אנשי מקצוע, כולם הוציאו עתונים, עלונים, תקופונים וחוברות חד פעמיות. בין שתי מלחמות העולם הופיעו בעיר 5 יומנים. דומה, שהמלה הכתובה היתה למצרך חיוני ביותר לכל חוגי האוכלוסייה היהודית בוילנה. המאבקים המפלגתיים רק הרחיבו את הפעילות הציבורית, שכללה את רשת מוסדות החינוך והוצאת כתבי העת. מי שידו לא השיגה לקניית עתון "יקר" קנה עתון זול בעד מחצית הסכום, או עשה "שותפות" עם שכנים, שקנו ביחד עתון אחד והעבירו אותו מיד ליד. היו שביקרו בספריות לשם קריאת עתון; במקרים רבים, נהגו מוכרי העתונים, שהכירו את הציבור "שלהם" למסור עתון לקריאה לזמן קצוב במחיר סימלי. מוכרי העתונים הוילנאים ידעו גם הם

רחוב היהודים בוילנה, שנות השלושים

העתון נסגר עם פרוץ המלחמה וכניסת הצבא האדום לוילנה, בספטמבר 1939. גורלם של עורך העתון זלמן רייזין ובנו שאול, אשר לחמו על הרעיונות הסוציאליסטיים, היה כמו גורלם של סופרים יהודים בברית המועצות, שנאסרו והוכנסו לרכבת הגירוש. בדרך למקום הגירוש — העיר פולוצק ברוסיה הלבנה, הוצא זלמן רייזין מהקרן ויחד עם עוד כמה מגורשים נורה כאויב העם.

"ארונט קוריער" (שליח הערב): עתון ערב, שהיה הנפוץ ביותר בין העתונים היומיים היהודיים בוילנה — כארבעת אלפים עותקים ביום. העתון התחיל להופיע ב-1923 בהוצאת בעל דפוס ומו"לים, האחים אהרון ונחום רונטל. הוא זכה לפופולריות בקרב כל שכבות האוכלוסייה: אלה אשר חיפשו בעתון מאמרים בעניינים פוליטיים וציבוריים, נשי וילנה אשר תרו אחרי רומן מרגש בהמשכים, ואוהבי סנסציות — כולם מצאו בעתון את מבוקשם. בעתון היה שילוב של כתבות, מאמרים רציניים, אך גם פרטים פיקנטים לרוב וחומר סנסציוני — כרוניקה מקומית מקושטת בתיאורי החיים הפרטיים של אישים, ידיעות מגוונות על פשיעה ורומנים בהמשכים מסוג "שונד" (סיפורי אהבה ומין זולים). הרומנים הועתקו מעתונות אמריקאית צהובה, ובזמן שחל איסור על הכנסת עתונים מחו"ל לפולין מצא העורך "פתרון" מיוחד במינו להמשך הרומן: כל הגיבורים הוכנסו לספינה, אשר אחר טילטולים בים סוער, טבעה.

עורך העתון היה אהרון יצחק גרודזנסקי, אשר כתב מאמרים ראשיים מבריקים וכתבות על נושאים פוליטיים וציבוריים. הוא היה בן אחיו של הרב חיים עזר גרודזנסקי, ראש ועד הישיבות, מגדולי הרבנים. בנעוריו למד כישיבה אבל עזב אותה, המשיך בלימודי חול והתקרב לחוגים שמאליים ויידישאים. הוא היה כבד פה. בנעוריו נפגע כתאונה ברגליו, שגרמה לו להעזר בקביים, אם כי רוב הזמן היה מרותק לכסא גלגלים. אהרון גרודזנסקי היה תלמיד חכם, מהיר תגובה, פולמוסן חריף ויהודי לאומי גאה, אשר לא נרתע מתגובה מוחצת נגד גזירות השלטון והאנטישמיות המתפשטת. השפה השנונה והחריפה הביאה אותו לעתים לעימות עם הצנזורה ואפילו למאסר. הוא היה גם מתרגם מרוסית ופולנית ויהודי וילנה ראו בזכות תרגומו את הצגת האופרה הראשונה ביידיש — "ייבגני אוניגין". כן תרגם מרוסית ספרים של גורקי, ומפולנית רומנים זולים כדוגמת "היסטוריה של נערת רחוב" מאת וולדיסלב קונובסקי. ב-1939 היה עורך ה"אלמאנאך של וילנה", בהוצאת העתון. בתקופת הכיבוש הנאצי התגלה באומץ ליבו: הוא נתפס על ידי הרוצחים הגרמנים בדירתו וסירב לעלות על המשאית, אשר הובילה את היהודים לדרום האחרונה. כאשר צעק: "לא תקחו אותי חי!" הוכה באכזריות ומעולף וזב דם נורק למשאית, בה היו זקנים וחולים שלא יכלו ללכת ברגל.

"ווילנער ראדיא" (רדיו וילנה): יומן זה החל להופיע בינואר 1930. למעשה היתה זו מהדורה וילנאית של העתון הווארשאי "ווארשעווער ראדיא". בשנים הראשונות להופעתו, הוציא את העתון לאור והפיצו חיים קופלוביץ. אחר כך עבר לבעלות קואופרטיב, בפיקוחה של ההנהלה בווארשה. בוילנה הדפיסו רק את מחצית העמוד הראשון ואת העמוד האחרון. העמודים האחרים היו מועתקים מהעתון

לעימות עם השלטונות במאמריו נגד האנטישמיות וגזירות השלטון. בגלל קשריו של העורך עם סופרי יידיש בכל העולם, פורסמו במוסף הספרותי של העתון יצירות של סופרי יידיש ידועים. הוא גם קירב ותמך במשוררים וסופרי יידיש צעירים, ביניהם סופרים מקבוצת "יונגווילנע" — "וילנה הצעירה". כבר ב-1929 הופיע מוסף ספרותי, שהוקדש לסופרי הקבוצה, שנהגו מתמיכת העתון ופרסמו בו את יצירותיהם. בצורה זו היתה השפעת גומלין בין העתון לביניהם. משוררים כמו אברהם סוצקעווער, חיים גראדע, לייזער וואלף ושמעקע קאטשערגי-נסקי היו אורחים קבועים על דפי העתון.

בין חברי המערכת ומשתתפיו הקבועים של העתון היו שמשון ("סיאמקא") כהן, חבר אירגונים שמאליים, עתונאי מחונן, שכתב רשימות על נושאים פוליטיים ומקומיים, מאמרי ביקורת תיאטרון, תרגם שירים וכתב שירים בעצמו. זמן מה עבד וחי בחברה של צוענים. הוא למד את שפתם והכין לדפוס ספר שירים צועניים מתורגמים ליידיש — "גאלדערנע פאדקעוועס" (פרסות זהב). הוא אף הכיר ולמד את שפת הגנבים והכין מילון של שפת גנבים ביידיש. כהן היה גם פעיל למען ההתיישבות בבירוז'בידז'אן והשתתף בעריכת קובץ "ביראבידז'אניש", שהוקדש לתעמולה למען התיישבות יהודית בברית המועצות; המשפטן שמואל דרייער, חבר ה"בונד" כתב בעניינים מדיניים וציבוריים; ניסן ("נאטע") קאסטעליאנסקי סקר את העתונות הפולנית; בן ציון רזנין כתב שירים סאטיריים ותרגם במיוחד למדור ההומוריסטי "ניט געדיגעט" (לא לדאוג), בכתמו בשם הספרותי "מיסטער בעגן"; העתונאי אייזיק פריידקין ערך מדור הומוריסטי אזור, "הוליע קבצן" (שמת קבצן).

מנהיגי ה"בונד", פעילי תנועות ואירגונים שמאליים וראשי רשת החינוך היידישאית הופיעו לעתים תכופות על דפי העתון. ביניהם: ד"ר צמח שאבאד, עו"ד יוסף טשרניחוב — ממנהיגי התנועה הטריטוריאליסטית, גרשון פלודרמאכר — מפעילי רשת החינוך היידישאי ומנהל בית ספר, המהנדס מתתיהו שרייבר, הסופרים והעתונאים לייבל סטרילובסקי, פרץ צונור, דוד הלברשטט, מאיר פופס, משה באראש ואחרים.

העתונאים מאיר פופס ולייבל סטרילובסקי היו עורכי הלילה של העתון. בשנות השלושים נכנס לעבודה במערכת בנו של העורך, שאול רייזין. הוא התקדם מהר. מכתבות בנושאים מקומיים עבר למאמרי פרשנות פוליטית ולעתים כתב מאמרים ראשיים במקום אביו.

צוות העתונאים והמשתתפים בעתון ראו בעבודתם יעוד ושליחות רעיונית-תרבותית. "טאג" שימש להם במה לכיטוי והפצת רעיונות ה"דאקייט" — "להיות בקיום" והמאבק למען "חיים יותר טובים, במסגרת סוציאליסטית ובחברה שיוויונית, בה לא יהיו קיימים הבדלי מעמדות", כדוגמת ברית המועצות. יהודי ווילנה, במצוקתם המתמדת ובתנאי מחסור ודלות, קראו את העתון בצמאן והיו שהלכו אחרי סיסמאותיו.

בתחום התרבות לחם העתון בקנאות למען הפצתה של היידיש ונגד תחייתה של העברית. עורך העתון, כנאמר, חיבר ספרי לימוד ודקדוק ביידיש ופעל בלי הרף למען שיפורה והחדרתה של השפה לשכבות רחבות של התושבים. כמקביל לשפה הפיץ גם את רעיונותיו.

לעיר הגיע, כמורה בסמינריון המקומי למורים בעברית, המשורר מאיר טשודנר. טשודנר הצליח לגייס עתונאים ותקציבים והתחיל בהוצאת כתב עת עברי, "גלים". העתון הופיע כדו-שבועון מפברואר 1929. השתתפו בו מנהיגים וחברי תנועות ציוניות, סופרים ועתונאים מילנה, אבל גם מפולין, מארץ ישראל ומארצות אירופה ואמריקה. ביניהם אביגדור המאירי, אלישבע, יצחק קצנלסון, י"א טריווש, ש"ל ציטרון, ד"ר רגנסבורג ועוד. אחרי שנה חזר טשודנר לווארשה והעתון הפסיק להופיע. המשיך במלאכה סופר ומדקדק, מורה גם הוא בסמינריון העברי, מרדכי בצלאל שניידר. ככ"ד כסלו תרצ"ב (דצמבר 1931) הופיע הגליון הראשון של הדר-שבועון "זרמים" — עתון לספרות, לענייני החיים, לחינוך ולמדע עברי. באותו יום ערך המשורר חיים נחמן ביאליק ביקור בוילנה, והעתון היה בחלקו הגדול מוקדש לו ולצירותו. חברי המערכת היו, פרט לשניידר, שמואל ישעיהו פינלס וההיסטוריון הציוני ישראל קלוזנר. העתון לא פירט את העורכים אל ציין: "יוצא על ידי קבוצת סופרים עבריים בוילנה." רבים ממשתתפי העתון הקודם "גלים", נמנו גם עם משתתפי "זרמים". ביניהם המשוררים והסופרים א"א יסקוביץ, דב חומסקי, אליהו מייטוס, אוריאל עקביה, משה שלנגר, צ"ו ויינברג, י. חנני, י. ורשיבאק וש. בן ציון. כן פורסמו בו מיצירותיהם

הווארשאי. עורכי העתון, בפרקי זמן שונים, היו ד"ר אלק, לייב סטוצקי ויצחק אפל. לייב סטוצקי היה משורר, תרגם ופרסם שירים ברוסית, יידיש ועברית.

העתון היה מקורב מבחינה פוליטית לתנועה הציונית. בפרוך המלחמה, בספטמבר 1939, עם ניתוק התחבורה בין וילנה לווארשה, הפסיק העתון להופיע.

"ווילנער עקספרעס" (האקספרס הווילנאי): עתון ערב, שהיה גם הוא מהדורה וילנאית של עתון ווארשאי — "ווארשעווער עקספרעס". העתון התחיל להופיע בשנת 1933 והמשיך עד פרוץ מלחמת העולם, ב-1939. מחירו היה זול יותר מעתוני הערב אחרים — במקום 10 גרוש, רק מחצית המחיר — 5 גרוש. ליהודי וילנה, שרובם היו עניים היווה המחיר מרכיב חשוב בהחלטה על קניית עתון. העתון היה בעל אופי סנסציוני וללא כיוון פוליטי מוגדר. עורכו היה העתונאי שלמה בייליס-לגיס* והשתתפו בו גם העתונאים אייזיק פריידקין, יעקב כץ ואחרים.

ניסיונות כושלים, קצרי ימים

בשנות השלושים נעשו ניסיונות מספר להוציא עוד עתונים יומיים ותקופונים, אך כולם החזיקו מעמד רק זמן קצר ביותר. בין ניסיונות אלה ניתן למנות את העתונים הבאים:

"דער מעסלעס" (היממה): החל להופיע בשנת 1933 על ידי קבוצת עתונאים מחוסרי עבודה, בעריכת שלמה בייליס-לגיס. הוצאת העתון עמדה בניגוד להסכם, שהיה קיים בין אגודת הסופרים והעתונאים לבין אגודת פועלי הדפוס. אחר מאבק קצר בין הצדדים הפסיק העתון להופיע.

"אונזער שטימע" (קולנו): במטרה למצוא תומכים בקרב האוכלוסייה היהודית, החלה קבוצת אנשים המקורבים לחוגי השלטון להוציא לאור יומון זה, במחצית חודש ינואר 1934. אחר שלושה חודשים, במחצית חודש אפריל, נסגר העתון.

"פארווערטס" (קדימה): באוגוסט 1932, התחילה קבוצת עתונאים להוציא שבועון בשבתות בשם "פארווערטס". ועד אגודת שומרי שבת בעיר יצא נגד חילול השבת וגם יהודי וילנה לא תמכו בניסיון זה. העתון נסגר אחר תקופה קצרה.

כתבי עת עבריים

אחרי מלחמת העולם הראשונה יצאו לאור כתבי-עת עבריים רבים בוילנה, אך הם לא האריכו ימים. לאחר מכן ניסו הסופרים והעתונאים הציוניים להוציא מפעם לפעם בעיר עתונים וכתבי-עת כאלה. הניסיונות הוכתרו בהצלחה רק אחרי סגירת "הצפירה" בווארשה, בשנת 1928.

* שלמה בייליס-לגיס חי עד היום בפולין. במסגרת המאמצים הנעשים מטעם התוכנית ללימודי עתונאות באוניברסיטת תל אביב לתעד את תולדות העתונות היהודית בעולם, הוא הוקלט בפולין. זכרונותיו יובאו כאחד הגליונות הבאים של "קשר".

ZERAMIM Optische procedures, silicochrome-lycalium

№ 7 מאור גליון בודד של זרמים בתור 7 סנט

זרמים

שבועון לספרות לענייני החיים לחנוך ולמדע עברי

יוצא על ידי קבוצת שומרי עבריים בוילנה

וילנה, כ"א אדר תרצ"ב שנה א' גליון 1

Wlano, 28-go lutego 1932

ה ת ב ן

א. ל. מ. ג.	ה. ח. ט. י.	טו. י"א. י"ב.	י"ג. י"ד. י"ה.
א. ל. מ. ג.	ה. ח. ט. י.	טו. י"א. י"ב.	י"ג. י"ד. י"ה.
א. ל. מ. ג.	ה. ח. ט. י.	טו. י"א. י"ב.	י"ג. י"ד. י"ה.
א. ל. מ. ג.	ה. ח. ט. י.	טו. י"א. י"ב.	י"ג. י"ד. י"ה.

אל נאמני הלשון והספרות העברית!

לשון וספרות של כל עם ון גסי חיו ורוממים וסוד עוזם. חשיבות גדולה לשני אלה. פי אף לעם העברי, הנחון בצורה בלעדיהן אינו משוערת שום תועה. ולשון לבנה. חומר. עברי. כמותה לצבא, באין עשונת עברית, טומט לתנועות ובליון.

ביריעה מרובה עלתה נבנות יסוד השבועון "זרמים". בעת מות המכשלים והתחלים נמשך על כל צד בארגונו. כי חי נטו הנשחן שערין רבים הם העברים האמנים המשותקים לעתן עדי המכונים לחנוך נטו בכל חכם. אל נא יכיובו חינוך וחכמה בדעה את התקוות שאנו תולים בהם. שחתיים אהם. כל העברים מרגישה. בסימה עברית ו. וחמה גדולה מוטלת עליכם לתקוף ולנשחית את קיומה.

כל עברי במדינה מחויב יתחם על "זרמים" ולהתחייב עליהם את חבירו ומוצרי העבריים.

במקום לקנות את ה"זרמים" בכל שבוע חתום עליהם לרשם שנה או לחמש חבתיים בהן את קיום שבועותיך

ה צ ר י ן

— הגליון השמיני יצא בעוד שני שבועות ב-18 למרס. —

"זרמים" — "עתון לספרות, לענייני החיים, לחינוך ולמדע עברי"

הקבוצה. מייסד הקבוצה, ד"ר שטיינבערג, גם הוא היה חבר מפלגת הס"ר, ואחרי המהפכה שימש זמן קצר קומיסר למשפטים. הוא היה חבר התנועה הטריטוריאליסטית.

עתונות העוסקת בתרבות ואמנות ומדע

בשנים 1934-1936 הופיע ירחון מוקדש לבעיות תרבות — "עטורן". חברי מערכת העתון היו ד"ר יעקב גורדון, ישעיה געזונדייט והמורה ליידיש, אהרון מארק. העתון נסגר אחרי שפורסמו בו מאמרים חריפים נגד השלטונות, בעקבות פוגרום שהיה בעיירה פטישיק. לאמנות התיאטרון היה מוקדש השבועון — "די בינע" אשר הופיע ב-1931-1932. בשנת 1938 פורסמה חוברת מיוחדת בענייני תיאטרון "אונדזער בינע" (הבמה שלנו).

בשנת 1934, עם התגברות פעילותם של חברי הקבוצה הספרותית "יונג וילנע" (וילנה הצעירה), החל להופיע בטאונה, שנקרא כמוה "יונג וילנע". גליונותיו הוקדשו ליצירותיהם של חברי הקבוצה: אברהם סוצקעווער, חיים גראדע, שמעקע קאטשערגינסקי, פרץ מיראנסקי, לייזער וואלף ואחרים.

ב-1939 החל להופיע כתב עת של קבוצה ספרותית אחרת — "יונג וואלד" (תורש צעיר). אחד ממשתתפיו היה חבר הקבוצה הירש גליק, מחבר הימנן הפרטיזנים "אל נא תאמר כי זו דרכי האחרונה".

הרבעון "פון נאנטן עבר" (מהעבר הקרוב) יצא בשנים 1937-1938, בשותפות בין העתון "ליטערארישע בלעטער" בווארשה לבין החברה להיסטוריה ואתנוגרפיה ע"ש אנסקי בוילנה. הרבעון הוקדש לעיסוק בתולדות התרבות היהודית. עורכו היה משה שאלייט.

ירחון פופולרי מדעי בענייני רפואה היה "פאלקסגעזונט" (בריאות העם). עורכו היה הרופא הוילנאי המפורסם ד"ר צמח שאבאד, שנודע גם בפעילותו הציבורית למען יהודי העיר. העתון הופיע עד פרוץ המלחמה ב-1939. אחרי מותו של ד"ר שאבאד, ב-1935, ערך את העתון הירש מאץ, שהיה גם עורכו של "אלמאנאך וילנע" שהופיע בשנת 1938. כן השתתף בו בקביעות לקרמן, אשר ניהל את סניף "טוז", (קופת החולים היהודית בוילנה).

פרסומים מדעיים יצאו גם על ידי המכון היהודי יו"א בוילנה. המכון הוציא בקביעות פרסומים, אשר הופצו בכל העולם. היו אלה הירחון "ייו"א בלעטער" (דפי יו"א), "ידי יידישע עקאנאמיק" (כלכלה יהודית), "פילאלאגישע שריפטן" (כתבים בענייני בלשנות), "שריפטן פאר פסיכאלאגיע עון פעדאגאיק" (כתבים בענייני פסיכולוגיה ופדגוגיה) ו"יידישע פאר אלע" (יידיש לכל). המכון המדעי היהודי יו"א פועל מאז תום מלחמת העולם השנייה בניו יורק, וממשיך את מסורת הוצאת כתבי העת.

כתבי עת של אגודות מקצועיות

בעיר פעלו אגודות מקצועיות יהודיות רבות: האגודה המקצועית של הרצענים, של פועלי המחט, של פועלי האפייה, של עובדי הכפפות, של מחלקי עתונים ושל גופים ואירגונים רבים אחרים שלא פיגרו אחריהם. אגודות מקצועיות אלה הוציאו כתבי עת, בהם פרסמו מידע על הנעשה

של פרופ' יוסף קלויזנר (זכרונותיו על ליליינבלום), מ. בן אליעזר, ק"י סילמן ופ. לנדר. המערכת הצליחה להוציא לאור 18 גליונות. אחרי תשעה חודשים נסגר העתון.

העתונים העבריים ביטאו את פעולותיהן של התנועות הציוניות ואנשיהם הפיצו את השפה העברית. עם זאת, לא יכלו עתונים אלה להמשיך בהופעתם זמן ממושך. רבים מהסופרים והעתונאים הציוניים עלו ארצה וכך נדלדלו שורותיהם. לעומתם, נשארו סופרי היידיש, אשר דגלו ברעיונות ה"דאיקייט" (לחיות פֶּמְקום). בפרוץ המלחמה, ב-1939 התנפצו רעיונותיהם מול המציאות האכזרית. רבים הוגלו על ידי הסובייטים, וכמעט כל האחרים נספו בשואה. כמה מהניצולים חיים עתה בישראל.

עתונים אחרים

גופים רבים הוציאו בתקופה זו כתבי עת ועלונים ביניהן חשובים ובעלי עניין. עקב קוצר היריעה ניתן להזכיר במסגרת דיון זה רק חלק מהם.

"פרימארגן" (הבוקר): עתון יומי של המפלגה הרביזיוניסטית. העתון הופיע בשנת 1933, אבל לא האריך ימים בגלל קשיים כספיים. העתונאים לא קיבלו משכורת כמה שבועות, ובינואר 1934 הפסיק העתון להופיע.

במרס 1936 הוציאה קבוצת חברי בית"ר ירחון בשם "מנורה". הירחון הופיע בעברית, יידיש ובחלקו הקטן גם בפולנית. השתתפו בו שלמה סקולסקי, בוגר הסמינריון העברי למורים ודוד יוטן, ממפקדת גליל וילנה. בסך הכל הופיעו 5 גליונות, ובתחילת 1937 הפסיק הירחון להופיע. לחוברת האחרונה, בעריכתו של שלמה רוטשטיין, צורפה תוספת מיוחדת המוקדשת לסטודנט היהודי.

"דאס ווארט" (דבר): היה בטאון של אגודת ישראל. הוא הוצא לאור על ידי ועד הישיבות בוילנה. העתון הופיע מ-1924 עד 1938.

עתונות העוסקת בבעיות חברה

קבוצת הוגי דעות סוציאליסטים, חסידי תורתו של ד"ר יצחק נחמן שטיינבערג, פרסמה כתבי עת שונים בהם הפיצו את רעיונותיהם. מטרת הקבוצה — שיטה חדשה של סוציאליזם יהודי מבוסס על אתיקה, סולידריות אנושית וצדק סוציאלי. ב-1928 הופיע הירחון "פרייע שריפטן פארן יידישן סאציאליסטישן געדאנק" (כתבים חופשיים לרעיון הסוציאליסטי היהודי). לאחר שהחברת הראשונה הוחרמה על ידי השלטונות, הועברה הוצאת העתון לווארשה. ב-1930-1932 — הופיעו "אונדזערע וועגן" (דרכנו), "דאס פרייע ווארט" (המלה החופשית), "דער נייער וועג" (הדרך החדשה), "אונדזער וועג" (דרכנו). כולם החזיקו מעמד זמן קצר בלבד. מ-1932 הופיע הירחון "באגינען" (עם שחר), אשר גם הוא נתמך על ידי חוג חסידיו של ד"ר שטיינבערג. הירחון הצליח יותר והופיע עד פרוץ המלחמה ב-1939.

עורך העתונים האלה והרוח החיה בהם היה גרשון מאלאקוביטש, מפעילי מפלגת הס"ר (סוציאליסטים מהפכניים) הרוסית לשעבר. הוא התפרנס כסבל, חי בדוחק ומסר את כל כספו להוצאת כתבי העת של

זאמל-העמם פאר ליטעראטור און קונסט
וויילנע | 1954

"יונג ווילנע" – וילנה הצעירה

מבחינה עתונאית חלו בתקופה זו צמצומים גדולים. עורכי כמה מהעתונים היומיים ועתונאים רבים הוגלו, ואחרים התחילו לפעול ביחד עם עתונאי ליטא. עתוני ווארשה, שמהם הועתקו מאמרים והיו לכסיס של כמה עתונים, הפסיקו להתקיים ומאידך התווספו עלונים ופרסומים של ציבור הפליטים, במיוחד חברי מפלגות ציוניות. בתקופת השלטון הליטאי הופיע רק עתון יומי אחד ביידיש, "ווילנער טאגבלאט" (היומון של וילנה), בעריכתו של מנהיג הקהילה הציוני ד"ר יעקב ויגודסקי. דבר זה כשלעצמו יכול להעיד על ראשית חורבנה של הקהילה היהודית בוילנה בכלל והעתונות שלה בפרט.

תחת שלטון סובייטי

תקופת השקט היחסי, המהולה בפרט לגבי העתיד, נמשכה כתשעה חודשים. בסוף מאי 1940 טענו הרוסים, שמתחום בסיסייהם "נעלמו" מספר אנשי צבא. בלחץ מוסקבה הוקמה בליטא ממשלה חדשה, פרו-סובייטית. המהפך בצל הטנקים של סטלין פעל מהר; זמן קצר לאחר הקמת הממשלה "העממית", ב-21 ביולי 1940, ביקשה אותה הממשלה להתקבל לימשפחת עמי ברית המועצות. ב-3 באוגוסט סופחה ליטא רשמית לברית הרפובליקות הסובייטיות, כרפובליקה השש עשרה. וילנה נהפכה עכשיו לעיר הבירה של הרפובליקה הסובייטית הליטאית. כבר בימים הראשונים אחרי הסיפוח הוצאו צוויים, שבעקבותיהם הולאם כל הרכוש היהודי. כל האירגונים והמוסדות היהודיים הוצאו מחוץ לחוק, והופסקה הופעתם של כל כתבי העת היהודיים. העתונות המפוארת של וילנה, ביחד עם מוסדותיה ואירגוניה, חוסלה ביד רמה. רק עתון אחד ביידיש קיבל רשות להופיע. היה זה עתון חדש, "דער ווילנער עמעס" (האמת הוילנאית) — בטאון המפלגה הקומוניסטית, אשר היה למעשה

בין חבריהן, על מאבקים לשיפור תנאי העבודה, על חידושים במקצוע ועל הנעשה באגודה. בין שאר כתבי העת הופיעו: "דער יידישע סוחר" (הסוחר היהודי), "דער בוכהאלטער" (מנהל החשבונות), "צאן-טעכניק" (טכנאי שיניים), "חלוץ" — בעל מלאכה ועוד. בשנת 1935 הופיע עלון בשם "ווילנער ארבעטער" (הפועל היהודי), שעסק במיוחד בעניין מאבק הפועלים למען מעבר ליום עבודה של שמונה שעות. מפאת קוצר היריעה, לא הוזכרו במאמר זה עתונים של תנועות נוער, ארגוני סטודנטים וכו', אשר הופיעו בוילנה.

לבסוף, יש גם להזכיר את המו"ל הוילנאי משה ענגעלשטרן, שהיה בעצם מוסד של איש אחד. הוא היה משומד, פועל דפוס, ספורטאי, מעסה, מהפנט ובעל עוד כמה מקצועות. בשנים 1931-1939 הוציא ענגעלשטרן לבדו יותר ממאה כתבי עת והוצאות חד פעמיות. ביניהם היו "דער ריינער אמת", "דער אמת'ער משיח", "די אמת'ע נבואה", "דער יידישער מיסיאנער" ורבים אחרים. כולם גדושי התקפות על מנהיגי הציבור ומוסדות הציבור היהודיים. ענגעלשטרן הפך לחלק מהגוף הוילנאי. הוא עמד בחצרות בית הכנסת הגדול, חילק את פרסומיו והתווכח עם עוברים ושבים. "המשוגע" כינו אותו; היו שגידפו אותו והיו שהתפלמסו אתו. לעתים גירשוהו מהמקום, אבל למחרת היה מופיע שוב עם ציור עתוני.

תקופת השלטון הליטאי

כפי שצויין בתחילה, חיו היהודים מיום פרוץ מלחמת העולם השנייה בצל חילופי המשטרים. לפי ההסכם בין ברית המועצות לבין גרמניה הנאצית (הסכם מולוטוב-ריבנטרופ) מ-23 באוגוסט 1939, נתמלאה שאיפתה של מוסקבה לכלול בתחום השפעתה אזורים נרחבים של פולין והארצות הבלטיות, ביניהם גם וילנה והסביבה.

ימים ספורים אחרי פרוץ המלחמה נכנסו לעיר חיילי צבא האדום. שהותם בעיר היתה קצרה, פחות משישה שבועות (מ-18 בספטמבר עד 28 באוקטובר 1939). עם זאת, הנוק שגרמו ליהודי העיר היה גדול ביותר. הם הנחיתו על העיר תוהו וכוהו: החרמו ורוקנו תנויות, הרסו מפעלים ובתי חרושת ואת הציוד והמכונות העבירו לשטחי ברית המועצות. בעיר נוצרו תורים ללחם ולמצרכי מזון. לפני עזיבתם הספיקו להגלות פעילי ציבור רבים, במיוחד ציוניים, אבל גם יידישאים, בעיקר חברי "בונד" ואירגונים שונים. ב-10 באוקטובר 1939 נחתם הסכם בין ברית המועצות לליטא העצמאית. החוזה כלל סעיף על החזרת וילנה לליטא, כבירתה העתיקה, "אשר נקרעה מגוף המדינה הליטאית על ידי פולין" (לפי לשון החוזה). בתמורה להחזרת וילנה לליטא, הסכימה ממשלת ליטא לקיים בסיסים צבאיים וחיל מצב של הצבא האדום על אדמתה. הצבא האדום עזב את וילנה, ולעיר נכנסו גייסות של הצבא הליטאי בליווי תזמורות. זמן קצר אחרי כניסתם נערכו פרעות ביהודים, אשר לא התאוששו עדיין מימי השלטון הסובייטי. מאות נפצעו, והיו שמתו מפצעיהם. אחרי כמה ימים הופסקו הפרעות, ויהודי וילנה מצאו עצמם כאזרחי ליטא העצמאית. הקהילה שוב ניצלה את כושר האירגון של תושביה ואת הסתגלותם המהירה למצבים משתנים, והחיים בעיר התחילו לזרום מחדש. נוספו גם אלפי פליטים, שהגיעו משטחי הכיבוש הנאצי והסובייטי.

VILNER ENES "Vilnaus Tiesis"

ווילנער טעמס

30

1940

Penkštadienis

פרייטיק

דאס לעטישע פאלט 3

און בעגייסטערונג די

ליכטיקע, טרוקענע דירעקט

פאר ארבעטער

און בעגייסטערונג די

ליכטיקע, טרוקענע דירעקט

פאר ארבעטער

דאס לעטישע פאלט 3
און בעגייסטערונג די
ליכטיקע, טרוקענע דירעקט
פאר ארבעטער

מודפס במכונת כתיבה בכמה עשרות עותקים. בדרך כלל היו תולים אותו על קירות של מוסדות הגיטו בהם התכנסו ציבור גדול, ביניהם — חצר היודנראט, בית המרחץ, סדנאות ומקומות ציבוריים אחרים. לפני הפצתו בדקה משטרת הגיטו את תוכנו. היו בו מדורים קבועים: היודנראט ומחלקותיו: שיכון, תזונה, בריאות, עזרה סוציאלית, "ארכייטסאמט" — לשכת עבודה, בתי ספר ומודעות רשמיות. הציבור בגיטו ראה את העלון כהוצאה רשמית, בה אפשר היה למצוא חדשות מחיי הגיטו. הידיעות הופיעו עד 15 באוגוסט 1943, חודש בערך לפני חיסול הגיטו. עורך ה"ידיעות" היה עסקן תרבות עברית מקובנה, ד"ר צמח פלדשטיין. ל"ידיעות הגיטו" השתדל להכניס לפעמים מסות בענייני אמנות וספרות. הוא נספה במחנה ריכוז באסטוניה. עוזרו היה ד"ר הרמן קרוק, מנהל הספרייה בגיטו, חבר "בונד" אשר כתב יומן בגיטו. גם הוא נספה במחנה. בגיטו נפוצו מחלות ותופעות פתולוגיות מיוחדות. רופאי הגיטו נהגו להיפגש, בעיקר בערבי שבת ודנו במחלות ובתופעות הקשורות להן של תושבי הגיטו. אחת לשבועיים הדפיסו במכונת-כתיבה גליון של "פאלקסגעזונט" (בריאות העם), בו כתבו על נושאים בהם היו דנים בפגישותיהם והסבירו בצורה פופולרית בעיות בריאות אופייניות. מאמרים לא מעטים הוקדשו לבעיות שמירת בריאותם של היוצאים לעבודות כפייה בעיר. בעלון הופיעו גם דו"חות על פעולות של מוסדות בריאות בגיטו: מחלקת הבריאות של היודנראט, בית החולים, התחנה הרפואית לילד, בתי הספר, בית המרחץ, התחנות הסניטריות, מעבדת הויטמינים ועוד.

בסך הכל הופיעו 18 גליונות. הגליון האחרון ראה אור זמן קצר לפני חיסול הגיטו.

ב-1942 התחילו להופיע ביולטינים של המשרד הסטטיסטי בגיטו, בעריכת מנהל המשרד, ד"ר משה הלר. כל אחד מהם הוקדש לנושא מיוחד: ענייני בריאות, אספקה, עזרה סוציאלית, מוסדות תרבות, אדמיניסטרציה ותזונה. ביולטיין כזה היה מורכב ממבוא, נתונים סטטיסטיים וטבלאות.

חברי אירגון המחתרת בגיטו רשמו בכתב יד יומיים ביולטיין, ובו ידיעות מהרדיו על הנעשה בחזית. הבולטיין נמסר לקריאה לחברים לפי המסגרת האירגונית. אחרי הקריאה היו חייבים להחזיר את הדף, כדי שלא יפול לידיים זרות. חברי אירגון המחתרת הפרטיזנית פ.פ.א. הצליחו להקים בגיטו דפוס מתחרתי, אשר הדפיס עתונים, עלונים וכרוזים למחתרת בעיר — בפולנית, בליטאית, ברוסית, ואפילו כרוזים בגרמנית, שנועדו לחיילי הצבא הנאצי וקראו להם להיכנע. פרשה עתונאית מופלאה זו קשורה ליצחק קובלסקי, בן 22, חבר המחתרת ועובד דפוס. הוא נשלח לעבודת כפייה בדפוס הממשלתי בעיר. בסבלנות אין קץ ותוך סיכון מתמיד של חייו, הצליח להוציא משם חלקי מכונת דפוס. את החלקים הרכיב, ואירגן בית דפוס קטן אצל איש מחתרת מחוץ לגיטו בעיר, ובית דפוס שני בגיטו.

בגיטו הדפיס את העתון "Sztandar wolności" (דגל החירות). בו קרא להתנגדות לרוצחים הנאצים, וסיפר על מעשי זועות באוכלוסייה. בעתון זה הופיעו מאמרים של מפקדי המחתרת ואישים בולטים. אחרי חיסול הגיטו הצטרפו יצחק קובלסקי וכמה מחבריו לפרטיזנים, ויצחק

שופר של ה"עמעס" המוסקבאי בתוספת ידיעות וסקירות על פעולת מוסדות חדשים מקומיים ושליטים חדשים של העיר. לעורך העתון מונה דוד אומרו, סופר יהודי צעיר מקובנה. השליטים החדשים העריכו את חיסול פעילות הקהילה הילנאית על דפי העתון של 27 בספטמבר 1940, במלים: "חוסלו השאריות של ימי הביניים".

ה"ווילנער עמעס" הופיע עד סמוך לסוף השלטון הסובייטי ונסגר בהוראת השלטונות, ולקוראי יידיש נשאר רק עתון יהודי אחד, שיצא בקובנה. כל המפלגות ירדו למחתרת. הפליטים חיפשו בכל דרך ובכל מחיר אפשרות יציאה מברית המועצות. בזמן החיפושים הקדחתניים של אפשרות יציאה, הצליחו חברי מפלגות ציוניות להוציא לאור פרסומים במחתרת. התברר שקל יותר להדפיס את פרסומי המחתרת החלוצית בוילנה מאשר כלבוב, שבשטח הסובייטי הפולני של אוקראינה המערבית. חברי "דרור" הכינו בוילנה שני עתונים מקבילים (בעלי שמות שונים). אחד עבור "דרור" בוהלין ומזרח גליציה, והשני עבור התנועה בליטא, אשר החליפה את שמה ל"חרות". עם עורכי העתון נמנו מרדכי טננבוים, צבי מריסק וטדי פיק. את החומר המודפס היו מבריחים לקובל וללבוב.

תקופת הכיבוש הנאצי

באביב 1941 פשטו שמועות על סיום תקופת ה"ידידות" בין ברית המועצות לגרמניה הנאצית, אבל השלטונות הסובייטים לא נראו מודאגים. ב-16 ביוני 1941 התחיל בליטא מבצע של מאסרים והגליה של אלפי יהודים, ביניהם יהודי וילנה. נאסרו והוגלו מנהיגי הקהילה והמוסדות, חברי מפלגות ותנועות ציוניות, "בונד" ומפלגות אחרות. בעוד המבצע בעיצומו, החלה ב-22 ביוני 1941 הפלישה של גרמניה הנאצית לברית המועצות. הצבא האדום ואנשי הממשל הסובייטי עזבו את וילנה כשהלה כבר בימים הראשונים של הפלישה, וב-25 ביוני 1941 כבש הצבא הנאצי את ליטא. כבר מהיום הראשון של הכיבוש התחילו הגזירות: חטיפות יהודים לעבודות כפייה, ענידת אות הקלון ויותר מאוחר הטלוי הצהוב, איסור הליכה על המדרכות אלא רק בצד ימין של הכביש ואיסור שימוש בכלי רכב. ב-6 בספטמבר 1941 גורשו היהודים לגיטו, בעוד שכל רכושם נשאר בבתיהם. הגזירות והרציחות היו למציאות יומיומית. אחרי כמה חודשים של "חיסול הגיטו הקטן" והשמדה שיטתית של עשרות אלפים, החלה תקופת רגיעה זמנית. הגיטו החל להתארגן. פעילות תרבותית וציבורית מגוונת — בהתאם לנסיבות — נמשכה במשך תקופה ארוכה. נפתחו בתי ספר עממיים, בית ספר תיכון, גני ילדים, בית ספר למוסיקה, פנימיות יתומים, שתי ישיבות וקורסים טכניים. התקיימו הצגות תיאטרון בעברית ופעלו מקהלה, מועדון נוער, מועדון ילדים ומועדון ספורט. ספרייה החלה לפעול ב-10 בספטמבר 1941, ארבעה ימים לאחר הכניסה לגיטו. בנובמבר 1942 נערכה חגיגה מיוחדת, לרגל השאלת הספר ה-10,000. צעירים ובני נוער הוציאו באותה עת עתוני קיר ועלונים.

גם עתון היה — זכר אומלל לעתונות הילנאית המפוארת — "געטא ידיעות" (ידיעות הגיטו), שפורסם על ידי היודנראט. הוא החל להופיע ב-24 באוגוסט 1942; היה זה בדרך כלל שבועון, בהיקף 6-12 עמודים,

